

نگاهی اجمالی به تاریخ‌نگاری ایثار و شهادت

علی ططری^۱

جنگ از مهم‌ترین اتفاقاتی است که نه تنها به لحاظ سیاسی، بلکه از نظر اجتماعی، اقتصادی و حتی فرهنگی، زندگی بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بدین ترتیب، در پژوهش‌های تاریخی، تاریخ‌نگاری جنگ و به‌طور خاص، تاریخ‌نگاری جنگ در ایران با رویکرد ایثار و شهادت، امری مهم و در عین حال، دشوار به‌نظر می‌رسد. چراکه جز تأثیرات پیش‌گفته، جنگ هشت‌ساله میان ایران و عراق، در بزنگاهی از تاریخ ایران روی داد، که این کشور به تازگی انقلابی بزرگ را تجربه کرده بود و دولت و جامعه‌ی ایران درگیر مقوله‌ای جدید گردید، که تأثیرات کوتاه‌مدت و بلندمدت فراوانی بر تمامی شئون زندگی ایرانیان، و نیز منطقه‌ی خاورمیانه برجای نهاد. بنابراین، تحقیق و بررسی تاریخ‌نگاری آن، ضرورتی مهم و بایسته برای درک و تحلیل رویدادهای پس از این جنگ است.

با این توصیف، انقلاب اسلامی و جنگ ایران و عراق، مورد توجه تاریخ‌پژوهان قرار گرفت. اگر چه نتیجه‌ی کار آنان را می‌توان در انتشار نوشته‌های پرشمار و با موضوعات متنوعی دید، اما از نظر کیفی، در جایگاه برتر قرار ندارند.

سبک جدیدی از تاریخ‌نگاری که به موضوع انقلاب‌ها و جنگ‌ها می‌پردازد، جز ثبت و ضبط تاریخ، به هویت‌بخشی، حفظ علایق و انسجام و وحدت ملی نیز نگاه ویژه‌ای دارد. البته، دیگر مسائلی همچون الگوسازی و ترویج فضایل نیکو در زیر اهداف این گروه قرار می‌گیرد. در بسیاری از این آثار، تقدس انقلابیان، کهنه سربازان و قهرمانان جنگ، به عنوان کسانی که در مرز و بوم خود تغییر ایجاد کرده یا در عرصه جنگ تا آخرین قطره‌ی خون از آن پاسداری کرده اند، محسوس است و اهمیت فراوانی دارد. البته این مسائل به نحوی باید بر پایه واقعیت استوار باشد؛ واقعیتی که از میان اسناد، ضبط خاطرات و تاریخ شفاهی، قابل حصول و استخراج است. البته درحوزه‌ی دیگری، تحت عنوان داستان‌نویسی و رمان‌نویسی، مسائلی که شاید ریشه‌ای در واقعیت داشته و بیشتر ساخته و پرداخته‌ی رؤیای نویسنده و حتی برخی خواسته‌های تحقق‌نیافته‌ی بخشی از اجتماع باشد، می‌تواند به منصفی ظهور برسد. اما در حوزه‌ی تاریخ‌نگاری که نوشته‌ها بر پایه مستندات، خاطرات و تاریخ شفاهی شکل می‌گیرد، ضروری است که نویسنده از یک‌سو بر اساس واقعیات و وقایع اتفاقیه و با تعهد و مسئولیت‌پذیری در برابر تاریخ، اثر علمی تولید کند و از سوی دیگر، برای جذب مخاطب باید قریحه و فنون ادبی و نگارشی را در نظر گیرد.

با این توصیف، نقد این نوشته‌ها، حتماً مبحثی مهم و تأثیرگذار در بهبود روند این بخش از تاریخ‌نگاری کشورمان به شمار می‌آید. بنابراین، توجه به نحوه‌ی کاربرد روش تحقیق علمی، در جریان نوشتار و نیز چگونگی ارائه‌ی تحلیل علمی، از نکاتی اساسی است که در نقد و بررسی تاریخ‌نگاری باید مورد توجه باشد؛ که البته بیشتر این نوشته‌ها از این نظر مشکلاتی دارند.

اما عواملی را که موجب بروز معضلاتی از این دست می‌شود، می‌توان بدین ترتیب برشمرد:

^۱ - استاد دانشگاه، نویسنده و مدیرکل مرکز اسناد مجلس

۱- نزدیکی زمانی انقلاب اسلامی و جنگ با نویسندگان این آثار و حتی حضور آنان در عرصه انقلاب یا میدان جنگ و ارتباط روحی و معنوی با آن، نوشته و نویسنده را درگیر احساسات کرده و دیدگاه منطقی و علمی وی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۲- بیشتر این آثار به سفارش نهاد، مؤسسه یا سازمان‌هایی نوشته می‌شود که به تبع آن، نویسنده جز رعایت زمانی که در آن محدود شده، باید در چهارچوب خواسته‌ها و توقعات آن قلم بزند. بدین ترتیب، با بروز نگاه‌ها و نوشته‌های جهت‌گیرانه و هدفمند، نمی‌توان نتیجه‌ی قطعاً علمی از آن متوقع بود.

۳- جنبه دفاعی و تحمیلی جنگ برای ما، از مهم‌ترین عواملی بود که موجب شد جامعه‌ی ایران، محور و شالوده‌ی اصلی در تأمین هسته‌ی دفاعی، به‌ویژه در سپاه و بسیج محسوب گردد. بنابراین، در نظر گرفتن تمام حوزه‌های اجتماعی در جنگ، از ضروریات تاریخ‌نگاری علمی است که در بیشتر آثار این گروه دیده نمی‌شود.

۴- در راستای ایراد پیش‌گفته، تاریخ شفاهی، از ارکان اصلی و کاربردی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، جنگ و ایثار و شهادت به‌شمار می‌آید. خاطرات (گفته‌ها و نوشته‌ها) انقلابیان، سرداران و امرای جنگ، خانواده‌های شهدا، مردمی که در مناطق جنگی صدمه دیدند و دیگران از نخستین منابع این بخش مهم از تاریخ‌نگاری معاصر ایران است.

۵- گرچه خاطره و خاطره‌نویسی از منابع تاریخ‌نگاری است و بحثی جدای از داستان و رمان دارد، اما خاطراتی که به شکل داستان منتشر می‌شوند، مجموعه آثار غیرعلمی است که جایگاه خاصی در تاریخ‌نگاری ندارند.

۶- تقویت نگاه علمی به تاریخ انقلاب اسلامی و جنگ، و تفکیک میان نگاه ادبی و خاطره‌نویسی از ضروریات تاریخ‌نگاری معاصر ایران است.

۷- «اختلاط مسائل سیاسی جاری روز با حوادث تاریخی و بهره‌گیری از تاریخ به عنوان حربه‌ای در مناقشات سیاسی روز». (کوشکی، ۱۳۸۸: ۳۶۷ و ۳۶۸)

۸- در بسیاری از نوشته‌های این شاخه از تاریخ‌نگاری، جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی انقلاب اسلامی و جنگ شناسایی نشده است. (ترک‌چی و ططری، ۱۳۸۸: ۴۹۲)

۹- لزوم برقراری ارتباط منطقی میان اسناد مکتوب و منابع تاریخ شفاهی، بسیاری از بیراهه‌روی‌ها در تاریخ‌نگاری را مسدود یا حداقل، محدود می‌کند.

۱۰- رعایت نکردن جانب بی‌طرفی و احساسی‌نگری در تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی و جنگ، موجب دشواری دستیابی به تاریخ‌نگاری علمی و در نتیجه، نبود تحلیلی واقع‌گرایانه از تاریخ انقلاب، جنگ و ایثار و شهادت می‌گردد.

۱۱- هنوز زمینه‌ای برای پرورش و آموزش نیروهایی به عنوان مورخ و پژوهشگر، در حوزه‌های مختلف تاریخ‌نگاری به‌ویژه تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی و جنگ ایجاد نشده است، نبود محقق متخصص در این موضوع، باعث تولید و انتشار نوشته‌هایی عموماً بی‌مایه در تاریخ‌نگاری جنگ است.

۱۲- با وجود مراکز متعدد تحقیقاتی در حوزه‌های انقلاب، جنگ و ایثار و شهادت و نیز نیروهای رسمی و غیررسمی بسیار در این مراکز، هنوز نشانه‌ای از علمی‌بودن آثار آنها دیده نمی‌شود و در نتیجه، این نوشته‌ها در جذب مخاطب خاص ناکام هستند.

۱۳- یکی از ویژگی‌های جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق، وجود نیروهای نظامی متعدد در جریان نبرد بود؛ ارتش، سپاه و نیروی انتظامی، هر یک در مقاطع مختلف، وظایفی بر عهده داشتند. بدین ترتیب، هر کدام، بسته به نوع کارکرد و مکاتبات و غیره‌ی خود، دارای آرشیو مجزایی گردید. این روند در سال‌های پس از جنگ نیز ادامه یافت، به‌طوری که اسناد ارتش و نیروهای وابسته و اسناد سپاه و بسیج به‌طور مستقل نگهداری شد. نکته آنجاست که بسیاری از عملیات‌های دوران هشت‌ساله‌ی جنگ به‌صورت مشترک توسط این نیروها انجام شده، اما اسناد و مکاتبات آن‌ها متفاوت است. بدین توصیف، ضروری است که پژوهشگران تمامی اسناد این آرشیوها را بازبینی کنند؛ گرچه این امر در عمل هنوز اتفاق نیفتاده، اما مسئله‌ی اساسی اینکه، متولیان این آرشیوها از در اختیار گذاردن اسناد خود امتناع کرده یا حداقل با حساسیتی خاص به درخواست پژوهشگران پاسخ می‌دهند. این امر - که در مورد آثار فاخر دفاع مقدس نیز دیده می‌شود - آسیب علمی جدی بر نوشته‌های تاریخ‌نگاری جنگ و انقلاب اسلامی وارد آورده است.

بدین ترتیب، تاریخ‌نگاری در حوزه‌ی انقلاب اسلامی و جنگ، مسیری پر نشیب و فراز در رسیدن به ارائه‌ی آثار علمی و تحلیلی در پیش رو دارد.

منابع

- ترک‌چی، فاطمه و علی ططری (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی با تأکید بر خاطرات و پژوهش‌های بیرونی و بیگانه» در سوبه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، تهران: خانه‌ی کتاب.
- کوشکی، محمدصادق (۱۳۸۸). «آفات تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی» در سوبه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، تهران: خانه‌ی کتاب.